

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Godslastering en zelfcensuur na de dood op Theo van Gogh

Cliteur, P.B.

Citation

Cliteur, P. B. (2004). Godslastering en zelfcensuur na de dood op Theo van Gogh. *Nederlands Juristenblad*, 2004(45), 2328-2335. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/16679>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/16679>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Godslastering en zelfcensuur na de moord op Theo van Gogh

links

Afl. 2004/45

De moord op Theo van Gogh zal verstrekkende consequenties hebben voor zelfcensuur, de veiligheid van diegenen die participeren aan het publieke debat, maar ook voor de academische vrijheid.

Paul Cliteur is hoogleraar encyclopedie van de rechtswetenschap aan de Universiteit Leiden.

Nederland maakt een diepe crisis door. Op 6 mei 2002 werd op straat de politicus Pim Fortuyn doodgeschoten. Sinds enige tijd worden ook twee andere politici, de Tweede Kamerleden Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders, met de dood bedreigd. Eén daar van, Hirsi Ali, lijkt uit overwegingen van veiligheid niet te verschijnen in het publieke leven, zelfs niet in het parlement.

Na Fortuyn is ook een tweede slachtoffer gevallen. Op 2 november 2004 werd de schrijver en cineast Theo van Gogh vermoord door een Jihadstrijder. De verdachte, Mohammed B., blijkt deel uit te maken van een Europees netwerk van moslimfundamentalisten. Waarschijnlijk als reactie op de moord op Van Gogh zijn ook moskeeën in brand gestoken en zelfs een islamitische school. In het Haagse Laakkwartier werden twee van moslimterrorisme verdachte personen opgepakt. Volgens de laatste berichten zouden Jason W. (19) en Ismail A. (22) bereid zijn geweest een martelaarsdood te sterven. Bij de belegering van hun woning door speciale eenheden van de politie namen de twee in emotionele telefoongesprekken afscheid van hun familie. Ook baden zij en zongen langdurig religieuze teksten. Jason W. en Ismail A. worden verdacht van het beramen van een liquidatiepoging op de kamerleden Hirsi Ali en Wilders, maar ook op de Amsterdamse burgemeester Job Cohen en de wethouder Aboutaleb.

Het voorlopig laatste feit in deze treurigstemmende opsomming van gebeurtenissen is dat op internet een brief is opgedoken waarin Aboutaleb, verantwoordelijk voor integratie, in exact dezelfde bewoordingen wordt bedreigd als met Hirsi Ali het geval is. Op het dode lichaam van Van Gogh was door de moordenaar met een mes een 'waarschuwingbrief' aan Hirsi Ali gestoken. In de brief op internet aan 'Abou Taleb' wordt hij een 'hardnekkige ongelovige' genoemd, een 'Zindiq' (ketter). Ook wordt Aboutaleb verweten dat hij de scheiding van kerk en staat erkent: 'U en vele zogenaamde moslims met u, die het concept van scheiding tussen kerk en staat onderschrijven hebben helemaal geen benul van het islamitische concept of zijn gewoon hardnekkige ongelovigen.

In dit artikel wil ik ingaan op de eerste reacties van de bestuurlijke elite van Nederland op de gebeurtenissen en aangeven wat de lange termijn consequenties zijn van de moord op Van Gogh. Mijn belangrijkste conclusie zal zijn dat de lange termijn consequenties nog niet tot ons zijn doorgedrongen. De moord op Theo van Gogh zal verstrekkende consequenties hebben voor zelfcensuur, de veiligheid van diegenen die participeren aan het publieke debat, het geweldmonopolie van de staat, maar ook voor de academische vrijheid.

Op zaterdagavond 20 november zonden de gezamenlijke publieke omroepen onder leiding van Philip Freriks op televisie een gedachtewisseling uit van een 'Nationaal kabinet' over de ontstane toestand. Het was een zorgwekkende uitzending. Hieruit bleek zonneklaar dat niet alleen het echte kabinet-Balkenende weinig notie heeft van de problemen in het land, maar dat ook het schaduwkabinet (onder leiding van Pieter Winsemius en met coryfeeën als Van der Stoep, Dijkstal, Van Nieuwenhoven en anderen) de grootste moeite had het probleem in kaart te brengen. Men had het over conducteurs op de tram, agenten in de buurt, de bekende oproepen tot dialoog, het afwijzen van het wij/zij-denken en meer uiterst sympathieke maar nauwelijks relevante zaken. Niemand zei openlijk dat we te maken hebben met een verschijnsel dat allang bekend is in het Midden-Oosten en in andere delen van de wereld, maar dat zich nu voor het eerst duidelijk in Nederland (als eerste land van Europa) gemanifesteerd heeft: aanslagen en liquidaties van schrijvers door moslimextremisten, gepleegd in naam van een radicale islamistische ideologie.

De moefti en de martelaar

Volgens Gilles Kepel zal Europa het strijdtoneel vormen van een strijd die tot nu toe alleen in het Midden-Oosten werd gevoerd. Kepel herkent ook de details van de wijze waarop Van Gogh is vermoord. Het slachtoffer is twee keer vermoord. Eerst met kogels en daarna met messteken. De poging tot onthoofding heeft te maken met de overtuiging dat een onthoofde niet het paradijs zal kunnen binnengaan.

Volgens Kepel was tegen Van Gogh geen fatwa uitgesproken. Was dit wel het geval dan zou Kepel dat wel op internet hebben gezien, zegt hij. Een officiële goedkeuring voor de liquidatie wordt tegenwoordig niet meer nodig geacht. De dader handelt op eigen initiatief en verwacht daarvoor in het hiernamaals de bekende beloningen te krijgen.

Kepel verwacht dat de film 'Submission' van Theo van Gogh en Hirsi Ali de belangrijkste reden is geweest voor de liquidatie van Van Gogh. Het schilderen van koranverzen op naakte vrouwenlichamen wordt gezien als een van de ergste vormen van blasfemie.

Kepel geeft aan wat uniek is aan de moord op Van Gogh. Nederland is hiermee het eerste Europese land waar een prominente criticus van de islam is vermoord. Die moord had ook wel in een ander land, bijvoorbeeld Frankrijk, kunnen plaatsvinden, maar, zo zegt hij, 'het in Nederland lang geheiligde ideaal van de multiculturele samenleving is mede een oorzaak'.

Een tweede deskundige die het specifieke van de moord op Van Gogh heeft geanalyseerd is de Nederlandse arabist Hans Jansen, hoogleraar in Utrecht. Hij taxeert de moord op Theo van Gogh ten dele hetzelfde als zijn Franse collega Kepel, maar op bepaalde punten toch verschillend. Jansen en Kepel zien de moord beiden als een religieuze moord. Zij wijzen beiden op de film 'Submission' als het belangrijkste motief voor de moord. Jansen meent echter - in tegenstelling tot Kepel - dat hiervoor een fatwa moet zijn uitgesproken. Die fatwa zou volgens Jansen moeten zijn gegeven door een islamitische schriftgeleerde. Zonder uitdrukkelijke toestemming van een 'moefti' zou de moord niet toegestaan zijn.

Een moefti is een soort rechtsgeleerde, zoals die ook in Nederlandse moskeeën te vinden zijn. Jansen wijst erop dat een potentiële martelaar ook bij verschillende moefti's langs kan gaan om goedkeuring te vragen, net zolang tot dat één van hen de moord goedkeurt. Jansen onderzocht de moord op de Egyptische president Sadat. Ook deze had een religieuze sanctionering gekregen. De daarbij betrokken moefti werd pas geruime tijd na de moord geïdentificeerd: Dr O. Abder Rahman.

Uit het feit dat de moord op klaarlichte dag werd gepleegd, tijdens de godsdienstmaand ramadan, als een soort demonstratie, kan worden afgeleid dat de dader de ambitie had de status van martelaar te verwerven. Ook een afscheidsbrief die Mohammed B. bij zich droeg wijst op martelaarschap.

De Nederlandse reacties op de moord op Van Gogh

De eerste Nederlandse reacties op de moord op Van Gogh waren verontrustend omdat zij blijken van een totale miskenning van het probleem. Het Openbaar Ministerie gaf bij monde van hoofdofficier De Wit direct na de dood van Van Gogh aan dat men geen reden had gezien Van Gogh extra te beveiligen. Vrij Nederland journalist Albrecht opent zijn evaluatie van de gang van zaken met de woorden: 'De nasleep van de moord op Theo van Gogh heeft pijnlijk duidelijk gemaakt dat de Nederlandse politieke elite niet tegen haar taak is opgewassen.' Een van de aanbevelingen van de Commissie-Van den Haak naar aanleiding van de moord op Pim Fortuyn was namelijk dat de lokale overheden een risicoanalyse zouden moeten maken van personen in hun gemeente die eventueel lijfelijk gevaar zouden lopen. Het is ondenkbaar dat een dergelijke analyse zou hebben uitgewezen dat Van Gogh geen gevaar liep. Iedereen die ook maar iets weet van de politieke islam had onheil voor Van Gogh kunnen voorspellen. Daar had men helemaal geen AIVD-informatie voor nodig, slechts het soort berichten in de krant zoals ik die hierboven geciteerd heb en interviews met deskundigen op het terrein van de politieke islam als Jansen en Kepel. Het is dan ook onterecht dat burgemeester Cohen na de moord op Van Gogh de zwarte piet bij de Haagse autoriteiten legde die onvoldoende AIVD-informatie zouden hebben doorgespeeld naar de Amsterdamse driehoek.

Natuurlijk neemt dit niet weg dat ook de Haagse autoriteiten in gebreke zijn gebleven (en nog steeds in gebreke zijn) wanneer het aankomt op de beveiliging van opinieleiders en participanten aan het publieke debat. Reeds uit een ministeriële nota van maart 2004 bleek dat steeds meer moslims zich onheus bejegend voelen door kritiek op de islam door Nederlandse opinieleiders. Dat leidt tot de vraag naar de veiligheid van die participanten aan dat debat. Over deze kwestie werd op 22 juni 2004 overleg gevoerd tussen de vaste commissie voor Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en de vaste commissie voor Justitie met de bewindslieden Remkes van Binnenlandse Zaken en De Graaf van Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties. Met name de kamerleden Eerdmans (LPF) en Halsema (GroenLinks) hebben aangedrongen op beveiliging voor opinieleiders. De bewindslieden wilden hier niet van weten. De Dienst Koninklijke en Diplomatieke Beveiliging zou alleen diegenen die behoren tot het Rijksdomein beveiliging kunnen geven. Opinieleiders vallen daar niet onder en die zijn dus aangewezen op het lokale domein (in het geval van Van Gogh: de Amsterdamse driehoek). Van Gogh viel dus tussen de wal en het schip. Terwijl iedere kenner van de politieke islam kon voorspellen dat hij met name na vertoning van de film 'Submission' grote gevaren liep, weigerde Minister Remkes te tornen aan het bestaande bestel van persoonsbeveiliging en zag de Amsterdamse driehoek geen aanleiding tot verscherpte maatregelen.

De reactie op de moord van Van Gogh: aandringen op zelf censuur en matiging in het debat

De reactie op de dood van Van Gogh is dus niet een diepgaande bezinning op de beveiliging van diegenen die participeren aan het publieke debat. Wat wel? Die reactie was merkwaardig genoeg een aandringen op zelfcensuur en op matiging van de toon in het debat. Het is in dit kader dat de discussie over godslastering een rol gespeeld heeft.

Binnen het kabinet ontstond verschil van mening over de vraag of het primaat bij de vrijheid van meningsuiting moest liggen dan wel bij de godslastering. Tijdens het CDA-congres op 13 november pleitte premier Balkenende voor meer terughoudendheid bij 'spraakmakende critici die onze opiniebladen bevolken'. Vrijheid van meningsuiting zou alleen kunnen bestaan bij een 'zekere gebondenheid' meende premier. 'Laten we ons realiseren dat onze woorden ook wonden kunnen slaan.' Minister Donner zei tegen de christen-democratische achterban dat het kabinet reeds bestaande wettelijke mogelijkheden om godslastering aan te pakken strenger zal gaan toepassen.

Eén dag later zei Rita Verdonk, de minister van Vreemdelingenzaken, in het programma Buitenhof: 'Moslims hebben een lager niveau van incasseren dan andere Nederlanders. Donner zal toch niet bedoelen dat wij ons aan dat niveau moeten aanpassen?' Zij werd op die uitspraak hard aangevallen. Zij had dat niet mogen zeggen. Maar zijn de overwegingen voor de aanscherping voor het vervolgingsbeleid ten aanzien van de godsdienstdelicten die Balkenende en Donner voor ogen hadden, niet precies wat Verdonk hier aangeeft? Het verschil lijkt alleen daarin gelegen dat Verdonk zegt wat Balkenende en Donner alleen maar lijken te denken.

Alom werd Donner bekritiseerd vanwege het uiterst ongelukkig moment voor het ventileren van zijn voornemen. Hiermee zouden terroristen in de kaart worden gespeeld. Het zou lijken alsof hij daarmee de moordenaar van Van Gogh gelijk gaf. 'Moeten mensen die religies en de extreme uitwassen daarvan ridiculiseren en aan de kaak stellen, nu behalve terroristen ook uw ambtenaren vrezen?', schreven vrienden van Theo van Gogh in een Open Brief aan Minister Donner. Inmiddels hebben Balkenende en Donner hun opmerkingen over godslastering weer teruggetrokken. De Kamer delibereerde zelfs over de vraag of het godslasteringsartikel niet geheel zou moeten verdwijnen aan de hand van een voorstel van Loesewies van der Laan (D66). Een vraag die ik niet in de commentaren heb aangetroffen maar die niettemin gesteld moet worden is: wat heeft Donner hiermee willen aangeven? Hij zou hebben willen 'onderzoeken' of niet een ruimere strafbaarstelling van godslastering op zijn plaats zou zijn. Maar wat zou hierover 'onderzocht' moeten worden? En wie zou dat moeten doen? Er zijn artikelen waarin godslastering strafbaar is gesteld. De minister zou op basis van zijn aanwijzingsbevoegdheid van artikel 127 van de Wet RO een aanwijzing kunnen geven een bepaald geval van godslastering te vervolgen. Het feit dat dit niet eerder is gebeurd, is eigenlijk aan nalatigheid van de minister zelf te wijten of

aan nalatigheid van de overheidsdienst (OM) die voor de vervolging zorgt, en waarvoor de minister verantwoordelijk is (ook al wordt deze verantwoordelijkheid wanneer het zo uitkomt door achtereenvolgende ministers gerelativeerd als een verantwoordelijkheid 'op afstand'). Waarschijnlijk heeft Donner geprobeerd hiermee potentiële terroristen wind uit de zeilen te nemen. Na de moord werd de vraag gesteld waarom moslim organisaties niet meer hadden gedaan om binnen de begrenzings van de wet (bijvoorbeeld door het invoeren van artikel 147) te klagen over hun gekrenkte gevoelens. Had wellicht zo niet veel onheil kunnen worden voorkomen?

Het is een sympathieke gedachte, maar, zo mag men aannemen, niet erg vruchtbaar. De gedachte dat moslimterroristen zich laten apaiseren met de aan de godslasteraar in het vooruitzicht gestelde drie maanden cel of een geldboete van de derde categorie is uiterst naïef. De moefiti en de martelaar hebben keer op keer aangegeven slechts met één straf genoeg te kunnen nemen voor godslasteraars: de doodstraf. Dit genoeg kan de minister hen niet meer doen sinds in 1870 de doodstraf in Nederland is afgeschaft.

Terughoudendheid in het publieke debat gecombineerd met een actievere vervolging van godslasteringdelicten zal niet helpen, mag men aannemen. Het zou de zaak nog wel eens kunnen verslechteren. Naar alle waarschijnlijkheid zullen de godslasteringdelicten eindigen in vrijspraak, ontslag van rechtsvervolging of in een enkel geval een veroordeling, maar dan toch altijd met zeer milde sancties. Senator Algra en de zijnen hebben daarmee genoeg genomen toen Gerard Reve werd vrijgesproken. Zij zullen tandenknarsend hebben kennisgenomen van het laatste oordeel van de Hoge Raad. Maar kenmerkend voor de moefiti en de martelaar is nu juist dat zij het laatste oordeel van de in onze rechtsorde daarvoor aangewezen instantie, de Hoge Raad, niet erkennen. Het maakt hen niet uit wat in artikel 147 Sr of de grondwet staat. Zij hebben hun eigen heilige wet. En als daarin andere zaken worden verboden dan er te vinden zijn in de seculiere bronnen van de Nederlandse rechtsstaat dan organiseren zij hun eigen laatste oordeel. Vanuit hun logica bekeken is een Hoge Raad, een Rechtbank, een Nederlandse rechtsorde die een Van Gogh heeft veroordeeld tot een milde straf of helemaal geen straf medeplichtig aan de godslastering van de godslasteraar. Met andere woorden: ook de Nederlandse rechtsorde vormt daarmee een mikpunt van terroristische aanslagen. De moslimbroeders hebben in Egypte trouwens ook aanslagen op rechters gepleegd, soms met succes. Anders gezegd: de actie van Minister Donner en anderen die voor een aanscherping van het vervolgingsbeleid ten aanzien van godslastering ijveren, manoeuvreren de Nederlandse Staat in gevaarlijk vaarwater. Dit zal misschien leiden tot een apaisering van de officiële Nederlandse alloctonenorganisaties, maar die plegen, zoals bekend, geen aanslagen

Voltaire

John Stuart Mill

Ernest Renan

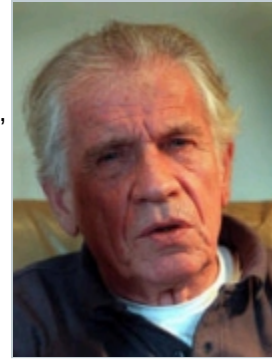
Friedrich Nietzsche

Vervolg van godslastering: een heilloze weg

De godslasteringdelicten lijden als sinds het begin van de jaren dertig van de 20ste eeuw toen ze werden opgenomen in het Wetboek van Strafrecht, een zieltogend bestaan in het Nederlandse rechtssysteem. De reden daarvan is dat zij onwerkbaar zijn gebleken. Een man in Dordrecht werd vervolgd vanwege de stelling: 'De God die de tuberkelbacil heeft geschapen is geen God maar een misdadiger.' Dat is kras geformuleerd, maar niettemin een probleem waarover vele wijsgeren, theologen, literaire schrijvers maar ook individuele gelovigen zich het hoofd hebben gebroken (het probleem van de 'theodicee'). Het is de vraag naar het waarom van wat Karel van het Reve noemde: 'de ongelooflijke slechtheid van het Opperwezen'. Naar diezelfde contradictie tussen het idee van een goede God en het lijden in de wereld verwijst ook de Paroolcolumnist Theodor Holman wanneer hij schrijft: 'Ik heb geen geloof in een God. Goddank niet! Als dat zo zou zijn, zou ik willen weten waarom mijn ouders gemarteld zijn. Waarom de helft van mijn vaders familie is doodgemarteld. Waarom Theo vermoord kon worden. (En hoe!). Wat is dat voor klote-God die die concentratiekampen toestaat? Is dit godslasterlijk? En waarom dan? Omdat het woord 'klote-God' valt? Maar dat is toch eigenlijk niet het punt waardoor een enigszins ontwikkelde gelovige zich in zijn godsdienstige gevoelens gekrenkt kan weten. Wat krenkend is, is dat de dood van een goede vriend van Holman, Theo van Gogh, hier als bewijs voor het niet-bestaan van God wordt opgevoerd.

Godslastering (of wat daarvoor doorgaat) is ook intrinsiek verbonden met de grootste wetenschappelijke en culturele prestaties die binnen de Europese cultuur geleverd zijn. In 1854 voltooide de filosoof John Stuart Mill zijn opstel 'Nature', waarin hij de staf breekt over het idee dat de natuur inherent goed zou zijn. 'Nature impales men, breaks them on the wheel, casts them to be devoured by wild beasts, burns them to death, crushes them with stones like the first Christian martyrs, starves them with hunger, freezes them with cold, poisons them by the quick or slow venom of exhalations, and has hundreds of other hideous deaths in reserve (...)'. Dit opstel sloeg in als een bom. De reden ligt voor de hand. De natuur is volgens de theïstische opvatting gemaakt door God. Mill's aanklacht aan de natuur was dus indirect een aanklacht aan het adres van God. Mill zou, wanneer hij in onze tijd zou leven, zeker kans maken op een veroordeling op grond van artikel 147 Sr wanneer hij zou worden vervolgd. Datzelfde geldt natuurlijk ook voor zijn grote bron van inspiratie, Jeremy Bentham, de grondlegger van de benadering in de filosofie waarmee Mill's naam verbonden is: het 'utilisme' of 'utilitarisme'. Bentham zette in de jaren tussen 1809 en 1823 een grootscheepse aanval in op alle concepten en ideeën van de georganiseerde religie. 'Applying the utilitarian test at every turn, his analysis was squarely focused upon the supposed perniciousness of man's reverence for otherworldly beings, for the authority of 'holy books' and the sanctity of churches and their clerical officiates.' In *Swear Not At All* (1817) en *Church-Of-Englandism and Its Catechism Examined* (1818) kritiseerde hij de Anglicaanse Kerk. In *Analysis Of The Influence Of Natural Religion On The Temporal Happiness Of Mankind* (1822) viel hij de gehele christelijke theologie aan. In *Not Paul, But Jesus* (1823) 'he ridiculed Christianity.'

Een andere beroemde 'godslasteraar' was de Franse oriëntalist, filosoof en literator Ernest Renan, een van de grootste geesten van de negentiende eeuw. Renan verliet het seminarie van Saint Sulpice in 1845 omdat hij de evangeliën aan een filologische analyse wilde onderwerpen en hij op een aantal tegenspraken was gestoten. Dat leidde tot zijn eigen biografie van Jezus: *Vie de Jesus*. Renan was ervan overtuigd dat wanneer Jezus' biografie zoals overgeleverd in de evangeliën maar zou worden bevrijd van allerlei mythologische verdraaiingen, 'men's devotion to Jesus would increase'. De reactie was voorspelbaar: een ongehoord grote hoeveelheid pamfletten waarin hij werd aangevallen, meestal als godslasteraar: 'Blas phemy was the most frequent charge. Many faithful Catholics felt that Renan had defiled their God picturing him as nothing more than an almost divine mortal.'

Gerard Reve

Theo van Gogh

Het werk van Bentham, Renan, Mill en vele andere grote filosofen behoren nu tot de canon van de westerse traditie. Ik heb hiermee maar enkele voorbeelden willen geven, maar het zou moeiteeloos zijn aan te vullen met beschouwingen over het werk van Socrates (ter dood gebracht op grond van het Griekse equivalent voor godslastering), Protagoras (verdrongen op de vlucht vanwege een aanklacht wegens godslastering), Abelard, Spinoza, Rousseau, Diderot, Voltaire, Marx, Nietzsche, Schopenhauer, Bertrand Russell en vele anderen.

Het is een volslagen miskenning van de historische werkelijkheid te denken dat de hiervoor genoemde denkers niet 'beledigden' of dat zij geen godsdienstige gevoelens hebben gekrenkt. Wat je wel kunt zeggen, is dat zij in eerste instantie een bijdrage hebben willen leveren aan de vermeerdering van de kennis van de mensheid. De meest zachtmoedige karakters onder hen hebben ernstig geworsteld met de wetenschap dat zij hiermee anderen zouden krenken. Het meest aandoenlijke voorbeeld daaraan vind ik nog altijd Charles Darwin. Darwin realiseerde zich dat zijn evolutieleer grote delen van het evangelie, met name Genesis, obsoleet zou maken of doen vervluchtigen tot niet-historische verhalen. Hij stelde de publicatie van *On the Origin of Species* om die reden steeds maar uit. Hij wilde ook de religieuze gevoelens van zijn eigen vrouw ontzien. Uiteindelijk meende hij echter toch tot publicatie van zijn bevindingen te moeten overgaan. Het resultaat is bekend. Zijn volgeling T.H. Huxley deed het zware werk voor hem. 'Darwin's bulldog' ging de gevechten aan met de geestelijkheid, hij hield de lezingen in de volle zalen waar de dames flauw vielen. Geconfronteerd met de bevindingen van de evolutieleer zei de vrouw van de bisschop van Worcester: 'Descended from the apes! My dear, let us hope that it is not true, but if it is, let us pray that it will not become generally known. Of het nu gaat om 'God is dood' van Nietzsche, Mohammed die in de hel zit bij Dante, God die wordt aangeklaagd wegens uitlokking tot moord door de schrijvers Leon de Winter en Afshin Ellian - wetenschap en literatuur hebben zich altijd doorgezet tegen de gekrenkte gevoelens van anderen in.

Ronald Plasterk heeft geen ongelijk wanneer hij schrijft dat eigenlijk de meest krenkende opmerking die over God gemaakt kan worden is: dat hij niet bestaat. 'Wat is beledigender dan iemands bestaan te ontkennen? Wat is er meer krenkend ten opzichte van al die mensen die bidden en praten en bekeren dan zeggen dat ze zich druk maken om niets? Niettemin, zegt Plasterk, is dit het standpunt dat wordt onderschreven door veertig procent van de Nederlandse bevolking. En ik zou daaraan willen toevoegen dat dit ook het standpunt is dat wordt beschermd door onze grondwet: de vrijheid van godsdienst is niet alleen de vrijheid een godsdienst aan te hangen, maar ook ervan te getuigen dat men dat niet doet en daarvoor de redenen te mogen specificeren. 'Laten we het er snel over eens zijn dat het absurd zou zijn dat agnosten en atheïsten hun opvatting niet mogen uitdragen.'

Plasterk wijst nog op een andere complicatie ten aanzien van de godslasteringdelicten. Hij zegt: 'welbeschouwd is elke godsdienst godslasterlijk ten opzichte van andere godsdiensten'. De Reformatie sprak van Duivelse Superstiën als het ging om de Mariaverering. 'De een zijn geloof is de andere zijn blasfemie. Als je godslastering verbiedt, verbied je godsdienst.'

Ik denk dat Plasterk hiermee een punt maakt. Net als de filosoof Philippe trouwens die in zijn *Atheïstisch Manifest* opmerkt dat vanuit het standpunt van de ene godsdienst bekeken een aanhanger van de andere godsdienst als atheïst zou moeten worden aangemerkt. Zoals bekend werden de eerste christenen in het Romeinse Rijk aangemerkt als 'atheïsten'. Zij geloofden immers niet in de Romeinse goden. Vanuit het perspectief van de moslims zouden daarom de christenen moeten worden aangemerkt als 'atheïsten'. Immers de christenen geloven niet dat God in de Koran tot Mohammed gesproken heeft. Maar vanuit het standpunt van de christenen zouden de moslims moeten worden aangemerkt als 'atheïsten'. Immers de moslims geloven niet dat God zijn zoon naar de aarde heeft gestuurd om ons te verlossen van onze zonden.

Het is opvallend dat Jan Donner, de minister die het godslasteringsartikel introduceerde in het Nederlandse Wetboek van Strafrecht en zijn kleinzoon Piet-Hein Donner, de minister die het na een private wraak door moslimfundamentalisten heeft aangegeven te willen revitaliseren, zich kennelijk niet realiseren dat hun eigen godsdienstige traditie, de protestantse of gereformeerde, zich alleen maar heeft kunnen doorzetten door een vorm van godslastering. Eens was het gedachtegoed van Calvin, Luther, Zwingli en andere reformatoren een godslasterlijke traditie. De protestanten hebben zich in hun polemieken tegen de katholieke kerk bovendien bediend van de meest krasse taal, die zeker krenkend was voor de godsdienstige gevoelens van de katholieken (vooral Luther kon ongehoord schelden).

Waarom Ismail A. en Jason W. een nieuw licht werpen op de zaak van Mohammed B.

Een aanzienlijk probleem met niet alleen de bestuurlijke elite van Nederland, maar ook met de culturele elite is dat men denkt dat de liquidatie van Van Gogh speciaal met Van Gogh te maken heeft. Alom hoort men dat hij 'te ver' ging, soms zelfs dat hij het onheil daarmee over zichzelf zou hebben afgeroepen. Grote bijval kreeg de dichter Remco Campert toen hij één dag na de moord op Van Gogh schreef: 'De ene na de andere politicus stond pal voor de vrijheid van meningsuiting, maar dat is toch iets anders dan de vrijheid om mensen tot in hun ziel pijn te doen. Dat is geheel in overeenstemming met wat de premier verwoordde en wat de achtergrond lijkt achter Donners streven tot revitalisering van het vervolgingsbeleid ten aanzien van godslastering. Ik vrees echter dat het veel te optimistisch is te denken dat de moefiti en de martelaar het alleen hebben voorzien op de kwetsende Van Gogh. Wat de politieke islam voorstaat, is een met terroristische middelen te realiseren theocratie, een destabilisering van de westerse maatschappij door het liquideren van nu een columnist, dan weer een politicus, vervolgens weer een vrijzinnige islamitische voorman of wie men ook maar op de weg vindt. Wat dat betreft zou niet zozeer Mohammed B. ons te denken moeten geven, maar vooral Jason W. en Ismail A. Deze laatste leden van de Hofstadgroep worden verdacht van het beramen tot een liquidatiepoging op de kamerleden Hirsi Ali en Wilders, maar ook op de Amsterdamse burgemeester Cohen en de wethouder Aboutaleb. Een van de punten die voorzover mij bekend nog geen aandacht in de pers heeft gekregen is de principiële betekenis van het beramen van de moordaanslag op Cohen en Aboutaleb. Als dit inderdaad het geval is - en voorlopig lijkt geen reden daaraan te twijfelen - dan zou dat betekenen dat het actieterrein van de terroristen aanzienlijk breder is dan dat zij zich richten op expliciete critici van de islam als Van Gogh, Hirsi Ali en Wilders. Ook de burgemeester van Amsterdam wekt de haat op van moslimextremisten. Waarom? Te vrezen valt dat hier niet veel anders een rol speelt. Ook op Aboutaleb werd een moordaanslag gepland. Waarom? De dreigbrief op internet spreekt van: hardnekkige ongelovigheid, ketterij en het erkennen van de scheiding van kerk en staat.

Dit zou al diegenen die aandringen op matiging van de toon van het debat als voornaamste oorzaak van de ontstane malaise te denken moeten geven. Men kan zeggen dat Van Gogh niet zo grof uit de hoek mag komen. Dat Hirsi Ali zich omfloerster moet uitlaten wanneer zij kritiek heeft op de profeet. Maar wat moeten Cohen en Aboutaleb doen om de gramschap van de moslimextremisten te vermijden? Of wil men beweren dat omdat het klimaat gepolariseerd raakt door Van Gogh en Hirsi Ali de politici Cohen en Aboutaleb in de vuurlinie komen? Dat is nauwelijks geloofwaardig. Als inderdaad blijkt dat de leden van de Hofstadgroep het hebben voorzien op zulke gematigde mensen als Cohen en Aboutaleb die wars zijn van scherpe islamkritiek komt de 'eigen-schuld-theorie' onder druk te staan: de theorie dat mensen als Hirsi Ali en Van Gogh het kwaad over zichzelf afroepen door hun felle islamkritiek. Dit zou een groot deel van de participanten aan het publieke debat over dit onderwerp te denken moeten geven. Ik denk ook dat dit betekent dat de 'Campert-norm' ons niet uit de malaise kan halen. Ik zou liever willen pleiten voor de 'Etty-norm'. Elsbeth Etty schrijft dat niet alles wat door mensen of groepen als kwetsend wordt ervaren om die reden niet gezegd of geschreven zou mogen worden, een punt dat juristen die met de jurisprudentie over vrijheid van meningsuiting en de literatuur daarover natuurlijk genoegzaam bekend is. Vrijheid van meningsuiting zou totaal overbodig zijn, schrijft Etty terecht, 'als het alleen gold voor brave, niet aanstootgevende, niet schokkende, niet verontrustende uitingen'. Zij presenteert een test om het tolerantiegehalte van onze samenleving te meten: 'Zolang Ayaan niet vrij kan rondlopen, vrij kan spreken, binnen en buiten het parlement, is de democratische rechtsorde in ons land niet hersteld.' En verder: 'Zolang Ayaan Hirsi Ali en Geert Wilders moeten onderduiken en permanente bewaking nodig hebben wegens het uiten van hun mening, hebben mensen als de moordenaar van Theo van Gogh het hier voor het zeggen.' Niettemin kan niet worden ontkend dat het realistisch is te verwachten dat we zolang het geweldsmonopolie van de staat niet is hersteld dreigen af te glijden naar een toestand van zelfcensuur. Op verschillende terreinen kan een scherp waarnemer de manifestaties daarvan vernemen.

Laten we eerst eens kijken naar de filmkunst. Trouw publiceerde een opinie-onderzoek naar de film 'Submission'. De vraag luidde: 'Wat vindt u van de film 'Submission' die Ayaan Hirsi Ali en Theo van Gogh gemaakt hebben?' Tien procent sprak van 'schandalig', twintig procent van

'provocerend', tweeëntwintig procent van 'confronterend', achtenveertig procent van 'noodzakelijk'. Een aanzienlijk gedeelte van de ondervraagden staat dus achter de 'noodzakelijkheid' van de film. Maar wie zal na de moord op Van Gogh bereid zijn zo'n noodzakelijke film te maken?

Laten we ook eens kijken naar satire en cabaret. De literair criticus en columnist Rob Schouten schrijft (in de voetsporen van de rechtsgeleerde en dichter Afshin Ellian) dat de gelovigen in de islam een zeker gevoel voor relativering zou moeten worden bijgebracht. 'Want daaraan ontbreekt het schromelijk in de islamitische cultuur. Je mag geen grappen maken over de Koran, niet over de Profeet, niet over de eerste vier kaliefs, niet over vrouwen. Eigenlijk mag je nergens mee spotten.'

Maar we moeten niet vergeten dat Schouten hier oproept tot het maken van grappen die anderen zouden moeten maken. En dat is niet zonder gevaar tegenwoordig. Diegenen die zich met dit onderwerp hebben beziggehouden in het verleden, realiseren zich dat ook. 'Shouf Shouf Barakka!', het geplande vervolg op de succesvolle komedie 'Shouf Shouf Habibi' is voorlopig afgeblazen. Regisseur Albert Ter Heerdt zei mede namens scenarist Mimoun Oaïssa: 'we zien nu een komedie met Marokkaanse hoofdrolspelers, in Amsterdam gesitueerd, niet zitten'.

Ten slotte de wetenschap. Is het nog veilig een boek te schrijven over de historische betrouwbaarheid van de bronnen voor het leven van Mohammed?

Ibn Warraq, een van de grootste autoriteiten op dit gebied, denkt kennelijk van niet. Hij schrijft al jaren onder een pseudoniem. Hij is alleen via ingewijden bereikbaar. Hij spreekt niet op congressen of symposia. Ibn Warraq heeft de les van de fatwa over Salman Rushdie reeds lang geleden ter harte genomen.

Drie critici van de islam die onlangs de Erasmus-prijs ontvingen schrijven nog wel onder eigen naam: Fatima Mernissi, Sadik Al-Azm, Abdulkarim Soroush. Maar hoe lang nog? En is dat wel verantwoord? Zijn zij net zo naïef als Van Gogh die dacht dat de dorpsgek niet zou worden omgelegd? Denken zij wellicht dat als je woorden vermijdt die het copuleren van mensen met dieren aanduiden, de martelaar hun geschriften in welwillende overweging zal nemen? Maar waarom zou hij dat doen? Is Ibn Warraq op de lange duur niet veel gevaarlijker dan Theo van Gogh?

En wat betekent de moord op Van Gogh voor auteurs als Bernard Lewis? In *What went Wrong* en *The Crisis of Islam* gaf de volgens velen grootste arabist van deze tijd zijn visie op de islam. In zijn recent gebundelde opstellen ontbreken enkele meer radicale passages. Toeval? Misschien, maar toch.

En waarom zouden Mohammed B. en zijn companen niet de gehele Midden-Oosten problematiek bij hun activiteiten betrekken? Is de Britse historicus Niall Ferguson veilig? Ferguson schreef een boek over het Britse kolonialisme maar zonder dat eenduidig te verwerpen. In een later boek meent dat hij dat het streven van de Amerikanen naar mondiale hegemonie onze enige hoop is op duurzame vrede en veiligheid in de wereld. Mag ik eigenlijk zijn naam wel noemen? Of schep ik hiermee al een gevaar? Ik heb het hiermee wel gedaan, maar ben toch zeer terughoudend in het noemen van namen van Nederlandse collega's en participanten aan de discussie over dit onderwerp. Zolang het geweldmonopolie van de staat niet is hersteld, is vrijheid van meningsuiting een privilege dat men zich moet kunnen 'veroorloven'. Zo was dat tot aan de achttiende eeuw en zo is dat nu weer.

Prof. dr P.B. Cliteur